

גרעין וטיפוחו

(לזכרו של יצחק שנהר)

א

דרכו של גלגלי־הזכרונות שהוא חוזר ומחזור על הראשונות, ודרכה של החזרה שאינה נמלטת מתוספת ומגרעת, והיא הנותנת שדיוקם של דברים כמתנודד בין פרטים שקדמו משהו ובין פרטים שאיחרו משהו; ושעל־כן אין בידי לומר, אם ראשית־הפגישה עם יצחק שנברג חלה לאחד שקראתי כמה דבריו או קודם לכן. על כל פנים אוכור, כי כשראיתיו ראשונה, נמשכתי לקלסתרן, על הבעתו החיננית והגלויה, ולא הטרידני ההדהוד, הנטפל ברגיל לפגישה כזאת: האומנם, הרישום העולה משרטוט־פניו הוא כרישום שהצטייר משיט־כתיבתו; והוא סימן שאפילו קראתי דבריו, מועטים ביותר היו. הפגישה גופה זכורה לי לדקדוקה — היא היתה בביתה, כלומר בדירת־הוריו, שנמצאה ברחוב היורד לימה של תל־אביב. ענין השיחה, שתחילתה במרפסת פתוחה וסופה בחדר, היה דבר־בירור, אם דין או אינו דין שפרחי־סופרים כמונו יעשו כמין אגודה קטנה לעצמם. הימים ימי־משבר היו והרגשת־הנחת היתה מסופקת ביותר. והמשבר היה קודם כל ממש — בעצם הימים ההם רוקנה תנועת־היורדים המתגברת כמעט בתים שלימים בעיר ועל כתליהם התנוססו פתקים: חדר להשכיר. היא היתה אָמנם עילה, שגם אנו, יושבי־שכונת הצ'רקסים, הקזאקים, וְלכל המוטב כרם התימנים, יכולנו, לפי מידת־כיסנו, להעביד את מעט הדלות הרווקית שלנו למרכזה של העיר ואגפה, אולם מי שהתנחם בכך, היתה זו לו נחמת־שטים. אולם המשבר החמור, הקרוי משברה של העליה הרביעית, היה כמסגרת למשבר אחר, פנימי יותר. מבחינה מנטאלית עמדה אז תל־אביב במזל דמדומי־אחרית של חברת־טראסק, שהיתה לא בלבד חבורה של מזג־נפש לא־ממוזג והלך־רוח שבהפקר נוח לו, אלא גם כמין זרם של הווי, ואפילו של ספרות. ודרכה של אָפנה, אפילו בשקיעתה, שצעירים הבושים, כדרך הטבע, שלא להיות מרדנים, אין בידם, לפחות זמן־מה או מצד־מה, להדיר את עצמם ממנה. ודרכה של האָפנה ההיא היה להביט על מה שהוא בשל וגמור, שקול ומאושש, הבטה שכיוונה המפורש, הפרוגרמאטי, היה מלמעלה למטה; אפילו הבינה והרגש ידעו יפה־יפה, כי ההבטה כיוונה המחוייב הוא מלמטה למעלה. ודומה, כי אותה סתירה־שבנפש חילחלה את השיחה ההיא — האָפנה נראתה כשלפוחית, שפקיעתה תקנתה, ומתוך הראייה הזאת נולדה הכוונה להקים אותה אגודה־זוטא.

ב

אמת, אותה אגודה לא קמה, אבל צרכה, וביותר הרגשת־צרכה, יש בה כדי ללמד על יוזמה; וביוחד שאותה שיחת בירור קדמה לגמר־בישולה של המחלוקת במחנה־הסופרים, שסופה פילוג גלוי, כשעצם הפילוג יותר משהיה תלוי בכורח־המלחמה שיש עמו שלום, היה תלוי בתשוקת־המלחמה שאין עמה שלום; והסכסיה אָם הפילוג ובתה, על כל תוצאותיה עד עתה, הכריעה לצד תשוקת־המלחמה, ומרוב בהילות עליה קיימה בממש:

במלחמה כבמלחמה; וכן נוספו בספר המדיניות הספרותית שלנו, וביותר האסטרטגיה שלה, דפים שנוח להם שלא נכתבו משנכתבו.

אולם שיחת-הבירור קדמה, כאמור, במעט לכל אלה. וכדי להבין עמידתם של פרחי-ספרות בימים ההם דין לזכור, כי מה שידוע עתה לא היה ידוע אז; כלומר כי הסצסה לא כסופה אמצעה, ולא כאמצעה תחילתה. סופה של הסצסה מעשה-טטשוש הטורה, מתוך עירוב של שיכחה והשכחה, לפרש את עצמו בפיטומי-מלים על סטאטיקה ודינאמיקה, מסורת וחדוש וכדומה בצמדי-הניגודים, שהדיאלקטיקה המפורסמת עושה בהם בקסמיה; אמצעה של הסצסה מעשה-פשרה, כי ספרות-הדור ניתן לחלקה מחזוי-אקלימים מיוחדים, באופן שהאקלים האחד נטוע בטבורו שמואל והאקלים האחר נטוע בטבורו יפתח, והללו אינם נערכים לגופם אלא לפי מעמדם באקלימם, וממילא פטורה ההבחנה מקביעת הברלי-ערך ודי לה בקביעת הברלי-שוני; ואילו תחילתה של הסצסה מעשה-הכרזה, כי ספרות-הדור עשויה כפל-מעגלים — האחד הוא מעגל של הקרויים זקנים, שערכם בטל והולך, האחר הוא המעגל של הקרויים צעירים, שערכם בלט והולך, כשהטירחה המכוונת, המס-תייעה בשיטתם של משברי-איקונין, שקודה להוריד את שמואל מטה-מטה ולהעלות את יפתח מעלה-מעלה, קשה לומר, כי ההכרזה הזאת על טירחתה לא היה בה צד גדול של פיתוי לצעירים הניצבים יציבת-ראשית מהססת על סיפה של ספרות. והנה בפגישה ההיא, כשהפילוג נראה כתלוי בשולי-האופק, נראה שנברג הצעיר, המתחיל, כגרעין עצמו לעתיד לבוא — האגודה שאמר להקימה תעודתה היתה על השלמת עצמנו, העמקת שרשינו בערכי תרבות של עם ואדם; העמקה כתיב, לימוד קרי. ההנחה היתה, כי עיקרה של הסגולה, שניתן לנו מתת חסד, אין להגדילו לא דרך האמרת דמות עצמנו, כדי סברת שטות של אני ואפסי עוד; כל שכן לא דרך המעטת דמותם של אבותינו בין הלכו לעולמם בין חיים עמנו, אלא דין לטפחו דרך מיצוי יכולת עצמנו ודרך תלמוד-תורה, ואם כי האגודה גופה לא קמה הרי הוא, יחמה, קיים את תכניתה בשלימות גמורה — הקלות, כמעט שעשועית, שנראתה כמציינתו, הסתירה את קרהקבע, שהברית את חייו, הלא הוא קרההתמדה. בכוחה קיים את דבריהמשורר: אשר ירשת מאבותיך רכוש אותו כי תנחלנו. ולא עוד, ככל שהגביר את תלמודו, נתרחבה לו תפיסת האבות בספרות ובלשון, וכדרך שקד לקנות לעצמו את לשוננו לרובדי ספרותה השונים, כן שקד לקנות לעצמו כמה לשונות תרבות, וקנינו הלכה למעשה, שכן נשלבו שילוב אורגני בפעלו, כדרך מעיינות המפרנסים מעברים באר מים חיים.

ג

לא שלא הבין חשיבותם המכרעת של ייחוד ועצמיות, אלא שלא נראו לו כענין של הכרזה מוקדמת, כי אם כענין של סיכום מאוחר, שעל הרוב אינו נעשה בידי עצמנו ובימינו אלא לימים ובידי אחרים, וממילא כל חיינו בחינת ערב-שבת, והם חייבים בטירחת-תמיד, ואמנם, חיוו היו כטירחת תמיד על טיפוח גרעינו, ובמעשה הטיפוח נשמד משני מיני חולי שארבו לו ולשכמותו בראשיתם — חוליה-התבטלות של המתקפל בצנעה במחוזו של האופיציח וחוליה-התבטלות של המשתולל ביהירה במחוזו של האופיציח; וקיים בחינת קבל את היופי ממי שבראו, והחוק טובה לבוראיו הורויים על פני מפה גדולה, הנה אומר: על פני מפה גדלה והולכת, וזכור כי דרכה של מפת-תרבות גדולה שהיא מציינת את הערך הקיים ומבלעת את הסיסמה החולפת.

אכן, השכיל לטפח את הגרעין שניתן לו בידי שמים עד קצה כוח־הגידול הכמוס עמו. שכן הדיבור המצוי עליו כעל עילוי עשוי שיטעה — מותר אולי לדבר עליו כעל עילוי בדיעבד, אך אסור כמדומה לדבר עליו כעל עילוי לכתחילה. ביכור־דבריו, שיר קטן וריפורטז'ה קטנה, העלו עליו את ההערכה השגורה: יש בו משהו; היא היתה, ככל המשוער, גם הערכתו שלו עצמו. הערכה כזאת היא מצד־מה לטובה — היא מונעת את הטלת־הזרקור, שדרכו לקפח צמיחה שהצל המוצנע יפה לה. אין ספק, כי הברק, שמצינו כמידת יסוד בשנהר המאוחר חבוי היה בשנברג המוקדם, אך למזלו נלווה לו צד של עמעום, ולא נבהלו עליו מבקרים וקוראים, שילדי פלא חביבים עליהם, אם כי למדו מרוב נסיונות, שרובם של עילויים כאלה נוצצים ונובלים בשעה סמוכה ביותר, צמיחתו לא באה בבת אחת, ודרכו לא היתה חזרה על עצמו אלא תוספת על עצמו, וגילוייה דרגה דרגה, עד שגם ההפתעה שבכל דרגה לא היתה עשויה שתפתיע. וחובה להדגיש, כי דרכו, וביותר בחלקת יצירתו הראשית, חלקת־הסיפור, נפלתה מכלל דרכם של רוב המספרים בני גילה. כי

הללו הדירו עצמם מכיבושי הפרוזה שלפניהם ולצידם — מהם שהדירו עצמם לכרחם, שלא יכלו להיות יורשיה, מהם שהדירו עצמם לרצונם, שלא ביקשו להיות יורשיה; והצד השווה שבין הראשונים על כתיבתם המדולדלת והרדודה ובין האחרונים על כתיבתם המחודדת והגרוטסקית, שעל פיהם לא ניתן לשער, כי היתה בכלל פרוזה מובהקת לפניהם, העשויה וחיבת להיות מורשה החיה לא בלבד בשלה אלא גם בשל אחרים, הלא היא המורשה שהיא חוט־שדרה של כל שלשלת־קבלה רצופה. מה שאין כן שנהר — הוא היה בן־חורין מאותה אימה, שניתן לקוראה מכאן בנוסח ישן: *horror discipuli* ומכאן בנוסח חדש: תסביך הרבי; הוא לא בוש במידת תלמיד ולא חשש ממנה; ואם יש בו כדי להעשות מורה ורב בכמה פינות וביחוד בתחום כיבושה של ספרות העולם ללשונו, הרי זה בכוחו של התלמיד שבו, תלמיד־תמיד. כי כתיבתו היא המשך־מדעת של כיבושי גדולי־הפרחה שלנו שלפני דורו ובדורו — היא מיצה מתוכם מה שעשוי להיות ירשה כוללת, נדבך חי בחומת הלשון. כתיבתו והצלחתו המצויינת בה סותרת את התיאוריה, המבקשת לעשות את אבות הפרחה הגדולה שלנו כאחרונים, כביכול פרדים עזים שכוח עומסם מופלג, אך אין הם מסוגלים להעמיד ולדות.

העיקר, כשם שידע להשמר מסכנת הכפל, שנלכדו בה לא מעטים מבני גילו, סכנת הדלדול מזה וסכנת הגרוטסקה מזה, ידע גם להשמר מסכנת הסכנות של תלמידים, היא סכנת החיקוי — בנייתו על גבי רבדי־הפרוזה שלפניו ושלצידו שימשה את בניניו שלו. ודאי שיעתו הרבה ההליכה אל הראשונים, אך הוא עשאה דרך הירשה של הפרוזה הגדולה בדורות אחרונים, כשם שסייעתו ההליכה אל לשונות־העמים על דרך הניסוי הנועז לעשותם קנין לשונו. פרשת תרגומיו פרשה נכבדה היא ופריה הרחבת חלל הנשימה של לשונו, ששרתה בתרגומיו לערכי ספרות של העמים, ויכלה להם.

ד

ומשהזכרנו תיאוריה אחת שהזים אותה, נזכיר תיאוריה אחרת שעלתה לה כך — הלא היא התיאוריה על בעל הקומה הגבוהה, שהוא מועמד נאה למרה שחורה וראייה קודרת. התיאוריה הזאת עשויה היתה שתתחזק ממשקע חוויות ילדות חמורות ביותר — פרעות פרוסקורוב, כשם שעשויה היתה שתתחזק מדיוקנאות בני־פודוליה, מהם שפרצופם מגלה חומרה המונעת את בת הצחוק מהם שפרצופם מגלה חומרה המבריחה או, למצער, מעמעמת את בת הצחוק — וראה פניהם של מ. י. ברדיצ'בסקי, א. ד. גורדון, יוסף אהרנוביץ, ויבדל לחיים ארוכים אליעזר שטיינמן. והרי ציבור פודוליה ככל ציבור ידע בת צחוק, בא שנהר והציל בפרצופו, כדרך שהציל בביטויו, את בת צחוקה, חינה, רוויחותה, אורך־נשימתה — וגם זה שירות נלבב לשרשו.